

Měření odporu rezistorů

Úkol: Proměřit sadu rezistorů s neznámým odporem různými metodami a porovnat přesnost jednotlivých měření.

Potřeby: Viz seznam v deskách u úlohy na pracovním stole.

Obecná část:

Elektrický odpor rezistorů lze měřit různými metodami, což souvisí jednak s rozsahem hodnot měřených odporů a jednak s požadovanou přesností měření. V těchto metodách většinou používáme zapojení se zdroji konstantního stejnosměrného proudu v ustáleném stavu, ale lze použít i zdrojů střídavých proudů, což obvykle nevyžaduje žádné zásadní změny ve způsobu měření. Pouze při vyšších frekvencích střídavého proudu (zhruba nad 1 kHz) mohou přesnost výsledku negativně ovlivnit parazitní indukčnosti a kapacity měřených rezistorů i jiných částí obvodu.

Známe metody přímé, jež jsou založeny na bezprostřední aplikaci Ohmova zákona

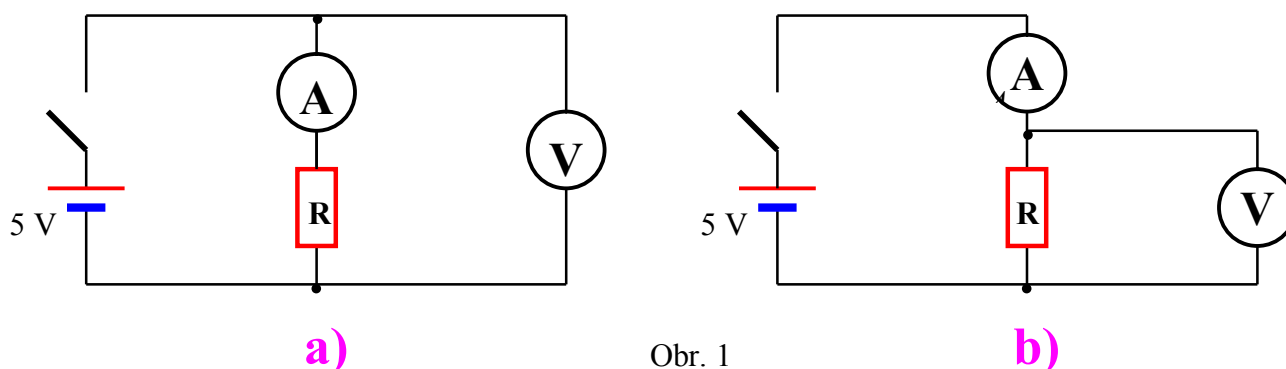
$$R = \frac{U}{I}, \quad (1)$$

a řadu nepřímých metod, jež k určení neznámého odporu používají v zásadě porovnání s jedním nebo více odpory známými. Jisté specifické postavení má nepřímá metoda měření velkých odporů vybíjením kondenzátoru přes měřený odpor, jež se provádí jako samostatná laboratorní úloha.

I. Přímé metody

Elektrický odpor rezistoru můžeme určit z Ohmova zákona (1), změříme-li proud I protékající rezistorem o hledaném odporu R při odpovídajícím napětí U mezi svorkami rezistoru. Musíme si však uvědomit, že přístroje, jimiž měříme proud a napětí (ampérmetr a voltmetr), však vždy do jisté míry ovlivňují svými vlastními vnitřními odpory R_A resp. R_V velikosti obou zmíněných veličin v obvodu, a získaný výsledek – odpor R rezistoru – je tak vždy pouze přibližný.

Při zapojení přístrojů do obvodu lze v zásadě užít dva různé způsoby (viz následující obr. 1):

Obr. 1

V zapojení podle obr. 1a) měříme správně proud, ale dopouštíme se určité nepřesnosti při měření napětí (to neměříme na svorkách rezistoru, ale na celé sériové kombinaci rezistor – ampérmetr). Metoda tak dává výsledek o něco vyšší, než je hodnota měřeného odporu.

V případě zapojení obvodu podle obr. 1b) je tomu naopak – správně je tentokrát měřena hodnota napětí na svorkách rezistoru, ale ampérmetr ukazuje celkový proud protékající paralelní kombinací měřený rezistor - voltmetr. Tudíž tato metoda dává naopak výsledek o něco menší, než je skutečná hodnota měřeného odporu.

Známe-li vnitřními odpory R_A resp. R_V použitých přístrojů, lze jednoduchým výpočtem (ten si proveďte sami!) zjistit, že správná hodnota odporu R rezistoru v zapojení podle obr. 1a) je dána výrazem

$$R = \frac{U}{I} - R_A \quad , \quad (2)$$

kde R_A je odpor ampérmetru. A podobně v případě zapojení podle obr. 1b) bude hledaný odpor R vyjádřen výrazem

$$R = \frac{1}{\frac{I}{U} - \frac{1}{R_V}} \quad , \quad (3)$$

kde R_V je odpor voltmetru.

Obecně platí, že odpor ampérmetru R_A je velmi malý (ampérmetr také proto připojujeme do obvodu sériově), zatímco odpor voltmetru R_V bývá naopak vysoký (a tento měřicí přístroj zařazujeme do obvodu paralelně k měřenému prvku). Z těchto skutečností vyplývá, že zapojení podle obr. 1a) je vhodnější pro měření větších odporů, kdy lze ve výrazu (2) zanedbat vnitřní odpor ampérmetru R_A ($R_A \ll R$). Zapojení podle obr. 1b) je zase vhodnější pro odpory menší, kdy lze v takovém případě ve jmenovateli výrazu (3) zanedbat převrácenou hodnotu vnitřního odporu voltmetru $1/R_V$. Vztahy (2) a (3) tak přejdou zpět v jednoduchý matematický tvar Ohmova zákona

$$R = \frac{U}{I} \quad . \quad (1)$$

Použijeme-li u přímé metody tohoto přístupu, dopouštíme se sice určité nepřesnosti, ale je si třeba také uvědomit, že i samotné měřicí přístroje měří s jistou chybou (mají vždy danou třídu přesnosti), což může do jisté míry naše zjednodušení vztahů (2) a (3) kompenzovat.

Na přímé metodě je též založeno měření elektrického odporu rezistoru ohmmetrem. Tento přístroj je v podstatě ampérmetr, jenž měří proud protékající rezistorem o neznámém odporu R_x , přičemž zdroj napětí U (obvykle baterie) je už v přístroji zabudován. Údaj na displeji přístroje je pak uváděn přímo v ohmech. Ohmmetry obvykle slouží k rychlému měření nevyžadujícímu příliš velkou přesnost.

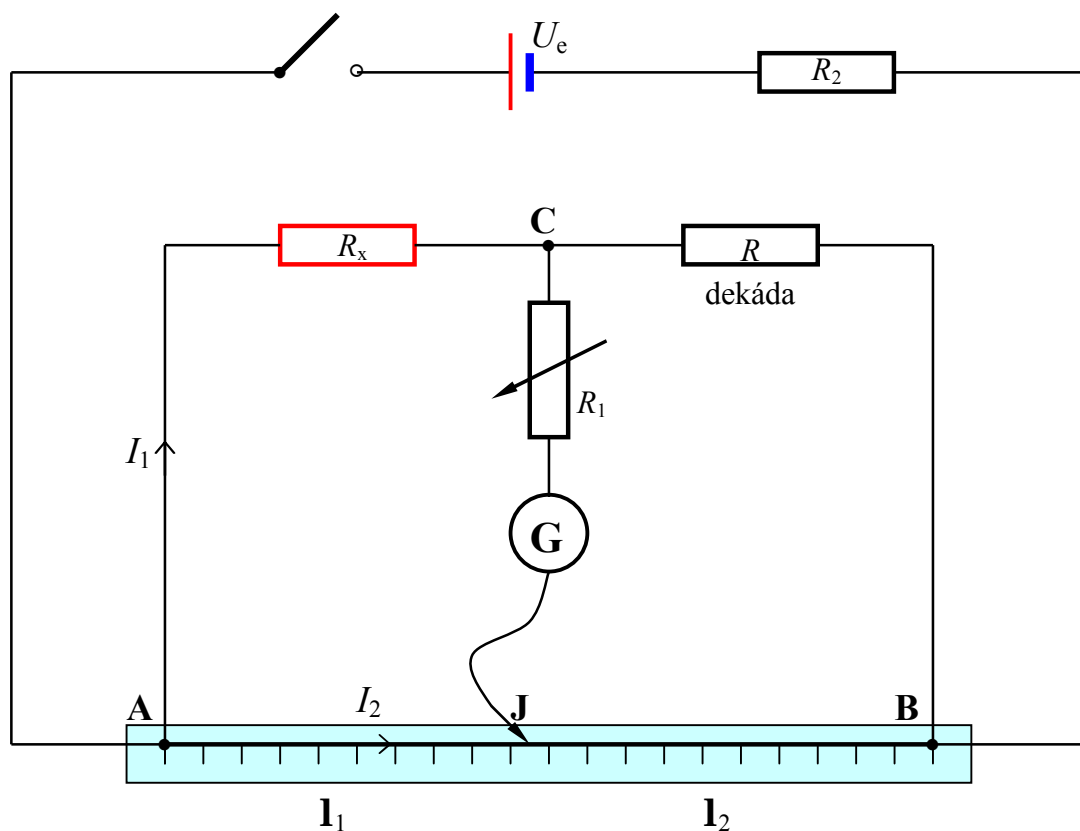
II. Nepřímé metody

Mezi nejběžnější nepřímé metody měření elektrického odporu patří např. metoda substituční, srovnávací či můstková. Nejdůležitější a nejčastěji používanou je můstková metoda, jíž lze využít nejen pro měření odporu rezistorů, ale i pro měření jiných prvků elektrických obvodů (např. kapacit a indukčností ve střídavých můstcích – viz příslušné laboratorní úlohy). Touto metodou lze obvykle získat též nejpřesnější výsledky. Princip můstkového zapojení je na obrázku 2.

Jedná se vlastně o zapojení čtyř rezistorů - měřeného s neznámým odporem R_x , dekády, jejíž odpor R můžeme libovolně nastavit, a dvou částí odporového drátu upevněného mezi body **A** a **B**. Ten je na dvě části rozdělen pohyblivým jezdcem **J**, přičemž jejich délky jsou

$$l_1 = |AJ| \quad \text{a} \quad l_2 = |BJ| \quad .$$

Elektrické odpory těchto částí drátu označme R_A , resp. R_B . V prostřední větvi můstku **CJ** je zapojen galvanometr, jenž měří proud procházející touto větví a indikuje, zda můstek je či není v tzv. rovnováze. Sériově připojeným proměnným odporem R_1 lze měnit pouze velikost výchylky galvanometru, a tím zvyšovat či snižovat citlivost měření.

Obr. 2

Můstek bude v rovnováze tehdy, když při posouvání jezdce **J** po odporovém drátu dosáhneme nulové výchylky na galvanoměru **G**. V tomto okamžiku se prostřední větev můstku děje v obvodu vlastně neúčastní.

Tím pádem proud I_1 protékající měřeným odporem R_x protéká také beze změny dekadou s odporem R a proud I_2 , jenž teče spodní větví můstku (tedy odporovým drátem), má také stejnou velikost v obou délkách $\mathbf{I}_1$ a $\mathbf{I}_2$.

Navíc ze skutečnosti, že mezi body **C** a **J** neteče proud, vyplývá, že oba mají stejný elektrický potenciál. Tudíž napětí na rezistoru s neznámým odporem R_x musí být stejné jako je napětí na levé části odporového drátu $\mathbf{I}_1$ a podobně napětí na dekádě R má stejnou velikost jako napětí pravé části odporového drátu $\mathbf{I}_2$.

Podle Ohmova zákona tak musí platit vztahy

$$\begin{aligned} R_x I_1 &= R_A I_2 && \text{pro levou polovinu můstku a} \\ R I_1 &= R_B I_2 && \text{pro jeho pravou půlku.} \end{aligned}$$

Jejich vydělením pak dostaneme jednoduchou úměru mezi odpory

$$\frac{R_x}{R} = \frac{R_A}{R_B} .$$

Jelikož má odporový drát stejný plošný průřez S po celé délce, lze vyjádřit odpory R_A a R_B obou částí drátu vztahy

$$\begin{aligned} R_A &= r \frac{\mathbf{I}_1}{S} && \text{a} \\ R_B &= r \frac{\mathbf{I}_2}{S} && , \end{aligned}$$

kde r je rezistivita drátu. Odtud už po krátké úpravě dostaneme pro hledaný odpor R_x konečný vztah

$$\boxed{R_x = R \frac{\mathbf{I}_1}{\mathbf{I}_2}} . \quad (4)$$

Na principu můstkové metody jsou pak založeny přístroje speciálně konstruované pro měření elektrických odporů (ale i indukčností a kapacit) v technické praxi.

Postup měření :

1) Změřte odpor R_x pěti neznámých rezistorů přímou metodou podle Ohmova zákona. Každý odpor měřte pouze jednou, ale sestavte obě zapojení jak podle obr. 1a), tak i podle 1b). Na měřicích přístrojích vždy postupujte od nejvyššího rozsahu k rozsahům nižším; hodnoty proudu i napětí odečítejte až na tom rozsahu, kde budete mít na displeji přístroje 3 platná čísla, aby přesnost vašeho měření byla co nejvyšší! Hodnoty zapisujte do následující Tabulky I a výsledky získané oběma metodami porovnejte navzájem.

Tabulka I

Odpor číslo	zapojení a)			zapojení b)		
	U (V)	I (mA)	R_x (Ω)	U (V)	I (mA)	R_x (Ω)
1						
2						
3						
4						
5						

- 2) Sadu rezistorů s neznámými odpory D_x změřte přímo ohmmetrem. Každý odpor stačí změřit pouze jednou. Na měřicím přístroji opět postupujte od nejvyššího rozsahu k rozsahům nižším a hodnotu odporu odečítejte až na tom rozsahu, kde budete mít na displeji přístroje 3 platná čísla.
- 3) Proměřte sadu rezistorů nepřímou metodou pomocí Wheatstoneova mostu. Zapojte obvod podle schématu na obr. 2. Obecně platí, že můstkové měření je nejpřesnější, když jsou hodnoty odporů R_x a R srovnatelné (pak totiž budou i délky $\mathbf{l}_1$ a $\mathbf{l}_2$ odporového drátu přibližně stejné, jejich poměr bude blízký jedničce a každá nepřesnost se zdaleka tak neprojeví, jako kdyby byl mezi těmito hodnotami např. řádový rozdíl). Jelikož již známe hodnoty odporů R_x z předchozích měření, můžeme na dekádě nastavit odpor R ve srovnatelné výši s odporem R_x a to tak, aby byl přibližně v rozmezí

$$R = R_x \pm 30\% R_x \quad .$$

Každý z pěti neznámých rezistorů přitom proměřte desetkrát, pokaždé však volte na dekádě jinou hodnotu odporu R z výše vymezeného intervalu. Jezdcem $\mathbf{J}$ vyrovnejte pokaždé důkladně můstek do rovnováhy a odečtěte hodnoty délek $\mathbf{l}_1$ a $\mathbf{l}_2$ odporového drátu. Naměřené údaje zapisujte do Tabulky II.

Tabulka II

n	R (Ω)	$\mathbf{l}_1$ (cm)	$\mathbf{l}_2$ (cm)	R_x (Ω)	ΔR_x (Ω)
1					
2					
.					
.					
10					

$$\overline{R_x} = \dots \Omega$$

Ze vztahu (4) vypočítejte a do tabulky doplňte hodnoty odporu R_x z každého měření. Určete střední (průměrnou) hodnotu neznámého odporu $\overline{R_x}$, jeho pravděpodobnou chybu $\overline{J}_{R_x}$ a relativní chybu měření v procentech. Výsledek pak запиšte ve tvaru

$$R_x = \overline{R_x} \pm \overline{J}_{R_x} \quad .$$

- 4) Změřte odpory R_x neznámých rezistorů komerčním můstkem *RLCG*, případně pomocí dalších přístrojů, jež jsou v posluchačské laboratoři k dispozici. Výsledky všech měření získané různými metodami porovnejte navzájem.
- 5) Pomocí ohmmetru nebo komerčního můstku *RLCG* proveďte měření některých vybraných sériových i paralelních kombinací rezistorů R_x a ověřte vztahy, jež platí pro velikost výsledného odporu, tj.

$$R_s = R_1 + R_2 \quad \text{pro sériové zapojení a}$$

$$R_p = \frac{1}{\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}} \quad \text{pro zapojení paralelní.}$$

V ý k o n s t e j n o s m ě r n ě h o p r o u d u

Ú k o l : Sledovat závislost výkonu stejnosměrného proudu na velikosti vnějšího odporu

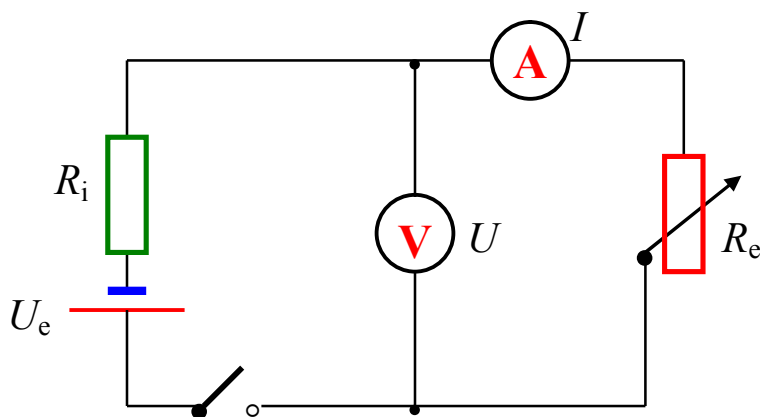
P o t ř e b y : Viz seznam v deskách u úlohy na pracovním stole.

Obecná část:

Výkon, jenž zdroj stejnosměrného proudu dodává do obvodu, závisí na velikosti odporu R_e vnější části obvodu. Představme si jednoduchou modelovou situaci – obvod, jenž se skládá pouze ze zdroje s elektromotorickým napětím U_e a vnitřním odporem R_i , k němuž je připojen jediný rezistor s odporem R_e (viz obr.1). Zdroj dodává do vnějšího obvodu (tedy do rezistoru s odporem R_e) proud I . Jeho velikost, jež závisí právě na odporu R_e , měříme ampérmetrem; k odporu paralelně připojený voltmetr pak měří napětí U , jež je současně svorkovým napětím zdroje. Pro jeho velikost platí

$$U = U_e - R_i \cdot I \quad . \quad (1)$$

Svorkové napětí U zdroje tedy klesá s rostoucím proudem v obvodu - zdroj je vyšším odběrem proudu více zatěžován.

Obr. 1

Celkový výkon P_z , jenž dodává zdroj do celého obvodu, je dán výrazem

$$P_z = \frac{U_e^2}{R_i + R_e} \quad . \quad (2)$$

Jak je patrné, s rostoucím odporem R_e vnější části obvodu, postupně nepřímě úměrně klesá (což odpovídá i té skutečnosti, že při vyšším odporu R_e je zdroj méně zatěžován odběrem proudu). Nejvyšší výkon pak dodává zdroj do obvodu tehdy, je-li vnější část obvodu ve zkratu ($R_e = 0 \Omega$); pak nutně platí

$$P_{z\max} = \frac{U_e^2}{R_i} \quad . \quad (3)$$

Zaměřme se nadále pouze na tu část celkového výkonu zdroje, jež se spotřebuje ve vnější části obvodu, t.j. na odporu R_e . Tento výkon P lze snadno spočítat, platí totiž

$$P = U \cdot I = R \cdot I^2 \quad (4)$$

Jelikož proud I protékající obvodem na obr. 1 je dán vztahem vyplývajícím z Ohmova zákona

$$I = \frac{U_e}{R_i + R_e} \quad (5)$$

dostaneme po dosazení a krátké úpravě funkční závislost výkonu P na velikosti vnějšího odporu R_e ve tvaru

$$P(R_e) = R_e \frac{U_e^2}{(R_i + R_e)^2} \quad (6)$$

Protože se jedná o spojitou, hladce diferencovatelnou funkci, získáme její případný extrém ze známé podmínky pro první derivaci

$$\frac{dP}{dR_e} = 0$$

Po krátkém výpočtu (ten si proveďte sami!), dostáváme

$$\frac{dP}{dR_e} = U_e^2 \frac{R_i - R_e}{(R_i + R_e)^3} \quad (7)$$

Jak je patrné z posledního vztahu, nastává extrém výkonu při rovnosti vnitřního odporu zdroje a vnějšího odporu obvodu

$$R_i = R_e \quad (8)$$

Že se jedná o maximum výkonu na vnějším odporu R_e lze snadno ověřit ze změny znaménka první derivace. Ze vztahu (7) je patrné, že

$$\begin{aligned} \frac{dP}{dR_e} > 0 & \quad \text{pro} \quad R_e < R_i \quad \text{a} \\ \frac{dP}{dR_e} < 0 & \quad \text{pro} \quad R_e > R_i \end{aligned}$$

Po dosazení podmínky rovnosti $R_i = R_e$ (7) do vztahu (6), pak dostáváme, že maximální výkon elektrického proudu na vnějším odporu R_e obvodu lze vyjádřit výrazem

$$P_{\max} = \frac{U_e^2}{4R_i} \quad (9)$$

Tento vztah lze experimentálně ověřit, což bude i jedním z úkolů vaší práce.

Poznámka: Je však nutné si uvědomit, že jsme v předcházejícím výpočtu vyšetřovali **ideální elektrický obvod**. Odpor R_A ampérmetru a odpor spojovacích vodičů jsme považovali za nulový a odpor R_V voltmetru naopak za nekonečně velký. V reálném případě (tj. i při vašem měření této úlohy) se však odpory všech těchto prvků v obvodu projeví a dojde tak k mírným odchylkám vámi naměřených a následně i vypočítaných hodnot od výsledků, jež dávají vztahy (1) – (9).

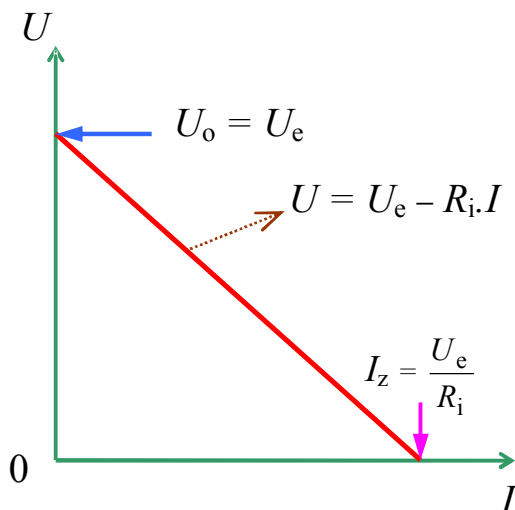
Postup měření:

Pro sledování závislosti výkonu P stejnosměrného proudu spotřebovaného na vnějším odporu R_e na velikosti tohoto odporu zapojíme obvod podle již výše uvedeného obr. 1. Protože používáme stabilizovaný zdroj napětí, jehož skutečný vnitřní odpor je zanedbatelný, je nutné vnitřní odpor R_i zdroje modelovat sériově připojenou dekádou. Aby měl proud odebíraný ze zdroje do obvodu přiměřenou velikost, volíme hodnoty modelového vnitřního odporu v desítkách ohmů (70 – 90 Ω). Vnější odpor R_e pak postupně měníme v okolí předem zvolené hodnoty vnitřního R_i . Výkon P ustáleného elektrického proudu na spotřebovaný na vnějším odporu pak vypočítáme z naměřených hodnot proudu I a napětí U podle vztahu (4)

$$\boxed{P = U \cdot I} \quad . \quad (4)$$

K ověření platnosti vztahu (9) pro maximální výkon $P_{\max}$ spotřebovaný na vnějším odporu je nutné určit hodnotu elektromotorického napětí U_e vámi používaného zdroje. To je možné provést dvěma následujícími způsoby.

- a) Toto napětí přímo změříte voltmetrem při rozpojení vnějšího obvodu ($R_e \rightarrow \infty$). Zdroj nebude prakticky zatěžován odběrem proudu (záleží na kvalitě použitého voltmetru a jeho vnitřním odporu R_V) a podle vztahu (1) bude v takovém případě svorkové napětí, jež voltmetrem měříte, přímo rovno napětí elektromotorickému.
- b) Hodnotu elektromotorického napětí U_e zdroje lze získat též vyhodnocením grafické závislosti svorkového napětí na odebíraném proudu $U = f(I)$ – viz obr. 2.

Obr. 2 – zatěžovací charakteristika zdroje

V souladu se vztahem (1) $U = U_e - R_i \cdot I$ je tato lineární závislost vyjádřena klesající přímkou, přičemž její průsečík s proudovou osou představuje zkratový proud I_z a průsečík s osou napětíovou tzv. napětí naprázdno U_o , jež je rovno právě napětí elektromotorického U_e . Jelikož většinou neměříme proudy blízké 0 A (což platí i pro vaše měření), je třeba průsečík s napětíovou osou získat **extrapolací** zátěžové přímky „doleva“ na hodnotu $I = 0$.

Úkoly:

1) Vyšetřete závislost výkonu P stejnosměrného proudu na vnějším odporu R_e na velikosti tohoto odporu pro tři různé modelově zvolené hodnoty vnitřního odporu R_i zdroje:

a) $R_i = 70 \Omega$;   b) $R_i = 70 \Omega$;   c) $R_i = 70 \Omega$.

Vnější odpor R_e obvodu při všech třech měřeních měňte v intervalu od 30Ω do 150Ω po deseti ohmech a naměřené a následně vypočítané hodnoty zapisujte do následující tabulky:

R_e (Ω)	$R_i = 70 \Omega$			$R_i = 80 \Omega$			$R_i = 90 \Omega$		
	U (V)	I (mA)	P (mW)	U (V)	I (mA)	P (mW)	U (V)	I (mA)	P (mW)
30									
40									
50									
...									
...									
150									

$$U_e = \dots\dots\dots V$$

2) Do jednoho grafu vynesete všechny tři závislosti svorkového napětí U zdroje na odebíraném proudu I do obvodu (viz obr. 2) a **extrapolací** odečtete hodnotu elektromotorického napětí U_e zdroje. Ověřte, zda tato hodnota odpovídá údajům naměřenému voltmetrem při rozpojené vnější části obvodu.

3) Graficky zpracujte závislost výkonu P stejnosměrného proudu na vnějším odporu R_e na velikosti tohoto odporu (opět zpracujte všechny tři závislosti do jednoho grafu). Zvolte si vhodné měřítko, aby maxima jednotlivých křivek byla dostatečně výrazná!

4) Ověřte, zda platí, že maximum výkonu $P_{\max}$ na vnějším odporu nastává skutečně při rovnosti vnitřního odporu R_i zdroje a vnějšího odporu R_e obvodu.

5) Porovnejte vámi vypočítanou maximální hodnotu výkonu P z naměřených hodnot svorkového napětí U a proudu I ($P = U \cdot I$) s teoretickou hodnotou udávanou výrazem

$$P_{\max} = \frac{U_e^2}{4 \cdot R_i} \quad (9)$$

a vysvětlíte v závěru vašeho protokolu z této práce případný rozdíl!